

УДК 332.025.12

СТРАТЕГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

*Кібік О.М., д.е.н., професор,
Котлубай В.О., к.е.н., доцент,
Хаймінова Ю.В., к.е.н., доцент (НУ «ОЮА»)*

У статті виконано аналіз тенденцій розвитку експортної сфери України. Основні положення теорії «ресурсного прокляття» адаптовані до умов розвитку експортного потенціалу України. Визначено роль та напрямки розвитку державної підтримки експортної діяльності. Проаналізовано елементи проекту Експортної стратегії України, розробленого Міністерством економічного розвитку і торгівлі. Обґрунтовано основні напрями розвитку стратегічних інструментів державної підтримки розвитку експортного потенціалу країни.

Ключові слова: експорт, експортна діяльність, експортний потенціал, експортна стратегія.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ИНСТРУМЕНТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ

*Кибик О.Н., д.э.н., профессор,
Котлубай В.А., к.э.н., доцент,
Хайминова Ю.В., к.э.н., доцент (НУ «ОЮА»)*

В статье выполнен анализ тенденций развития экспортной сферы Украины. Основные положения теории «ресурсного проклятия» адаптированы к условиям развития экспортного потенциала Украины. Определены роль и направления развития государственной поддержки экспортной деятельности. Проанализированы элементы проекта Экспортной стратегии Украины, разработанного Министерством экономического развития и торговли. Обоснованы основные направления развития стратегических инструментов государственной поддержки развития экспортного потенциала страны.

Ключевые слова: экспорт, экспортная деятельность, экспортный потенциал, экспортная стратегия.

STRATEGIC INSTRUMENTS OF STATE SUPPORT OF DEVELOPMENT OF EXPORT CAPACITY OF UKRAINE

*Kibik O., Doctor of Economics, Professor,
Kotlubay V., Ph.D., associate Professor,
Khaiminova I., Ph.D., associate Professor
(National University «Odessa Academy of Law»)*

The most effective and rapid withdrawal from the crisis in Ukraine export sector is an important current challenges. Justification directions of improving strategic tools for state support of export potential of Ukraine is the purpose of the article. The structure of Ukrainian exports is unsatisfactory.

Significant raw oriented economy, prolongation trade and transit embargo by Russia, socio-economic and political instability are major factors of Ukraine's exports problems in 2016. Development of Export strategy is a necessary step for development of export potential of Ukraine. The state position in supporting and ensuring the economic system in general and the export potential of economic agents Ukraine is weak. Project Export Strategy of Ukraine for 2017-2021 years were presented by experts of the Ministry of Economic Development and Trade in March 2017. The project contains a number of debatable issues. The purpose of export strategy has been corrected in the article. Comments to the formulation of strategic goals have made in the article.

The main provisions of the theory of "resource curse" have been adapted to the development conditions of the export potential of Ukraine. The role and direction of state support of export activities were identified. Formation of financial support of Ukrainian export enterprises is the most important element of the action plan. Export - credit agency should be created in a short term. Public-private partnership was defined as optimization tool of development projects financing export sector. Mechanisms of interaction between Export-credit agency and businesses doesn't exist in Export strategy.

Increasing export potential of innovation is a priority of the rising export sector. After approval of Export strategy carefully planned tactical measures and control the process of their implementation in practice is necessary. The active cooperation with Government of Ukraine real sector economy enterprises, venture capital and researchers is a prerequisite for the development of national export potential. The principles of enhancing responsibility of all participants in export activity for the results of the strategy implementation is the subject of further research.

Keywords: *export, export activity, export potential, export strategy.*

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. В умовах прискорення глобалізаційних та інтеграційних тенденцій у світовій економічній системі країни повинні докладати зусиль для формування власних вигідних позицій у міжнародному поділі праці. Це можливо реалізувати за рахунок оптимізації сфери зовнішньоекономічної діяльності держави. У цей час важливим завданням є

максимально швидке та ефективно виведення з кризового стану експортної сфери України. Вартість експорту українських товарів в 2016 р. досягла \$ 36362,8 млн, що на \$2885,8 млн менше імпорту (в порівнянні з позитивним сальдо платіжного балансу в \$610,7 млн – у 2015 р.). Обсяг експорту України за підсумками 2016 р. скоротився проти 2015 р. на 4,1 %. Найбільшими темпами обсяги експорту зменшувалися в

індустріальних областях країни – Дніпропетровській, Харківській, Одеській і м. Київ. Загальна вартість експорту товарів у минулому році становила 49,3 % від ВВП країни [1]. Незадовільною є і структура українського експорту. Серед основних чинників, що обумовили результати експортної діяльності у 2016 р., слід відзначити значну сировинну орієнтованість економіки, збереження товарного і транзитного ембарго з боку Росії, соціально-економічну і політичну нестабільність тощо [2]. Складною є ситуація більшості експортоорієнтованих суб'єктів господарювання, що обумовлюється низкою системних проблем в економіці, основними з яких є складнощі з поверненням ПДВ, банківські обмеження, корупція в контролюючих органах, включаючи митницю, тощо [3].

Такі системні проблеми значною мірою пояснюються слабкою позицією держави у сфері підтримки та забезпечення розвитку економічної системи в цілому та, зокрема, експортного потенціалу економічних агентів України. Сучасні економічно розвинуті держави регулюють експортну діяльність з метою запобігання неузгодженості у цій сфері, використовуючи прямі та непрямі методи впливу. Позитивними наслідками коректного державного впливу є зростання вартості експорту, що обумовлює збільшення надходжень іноземної валюти до державного бюджету та зростання рівня зайнятості. Наприкінці березня 2017 р. фахівцями Міністерства економічного розвитку та торгівлі було представлено проект Експортної стратегії України на 2017-2021 рр., що можна розглядати першим кроком до посилення експортного потенціалу нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку експортного потенціалу України є актуальними, їх досліджували вчені різних країн. Зокрема, загально теоретичні питання та проблеми розвитку своїх країн досліджували іноземні вчені Auty R.M.,

Баттогтох Г., G'orecki I., Норт Д., Ерік С. Райнерт [4-8] та ін. В Україні цей напрямок розробляють Верланов Ю.Ю., Дерев'янка О.В., Кутідзе Л.С., Мазаракі А.А., Мовчан В., Навроцька Н.А. [9-14] та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Однак, проблема розвитку експортного потенціалу України залишається вкрай актуальною. Запропонований проект Експортної стратегії України на 2017-2021 рр. містить низку дискусійних питань. Комплексного вивчення потребують сучасні економіко-правові та організаційні умови розвитку українського експорту задля забезпечення передумов ефективного входження України у світову систему господарських зв'язків.

Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення стратегічних інструментів державної підтримки розвитку експортного потенціалу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка Експортної стратегії України - є необхідним кроком з розвитку експортного потенціалу України.

Безумовно, у представленому проекті Експортної стратегії є багато позитивних моментів. Так, у проекті визначено метою дорожньої карти «розвиток експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успіху на світових ринках» [3]. Однак, не можна погодитися з розробниками, що це є одночасно метою та основним завданням. На нашу думку, доцільно було викласти мету таким чином: розвиток експортного потенціалу України, зокрема за рахунок зростання обсягів експорту наукоємних інноваційних товарів, для забезпечення сталого та збалансованого розвитку національної економічної системи та підвищення рівня її конкурентоспроможності на світових ринках.

Відповідно до поставленої мети в проекті сформовані стратегічні цілі та

запропонований план дій щодо їх досягнення. На наш погляд, стратегічна мета має бути одна, для реалізації якої мають бути виконані відповідні завдання. Є зауваження до формулювання стратегічних цілей, які мають бути більш конкретними, коректними та відображати особливості експортної діяльності. Крім того, третя ціль на наступні п'ять років («підвищення рівня знань та навичок, необхідних підприємствам для здійснення міжнародної торгівлі» [3]), на думку розробників, стосується тільки керівників підприємств, що не відповідає сучасним тенденціям активізації командної роботи різних учасників експортної діяльності, включаючи державних службовців.

Значна увага у проекті приділяється проблемі переорієнтації експортної сфери, що є безумовно позитивним и вкрай актуальним.

Норвезький економіст Е. Райнерт свого часу обґрунтував [8], що багаті країни стали багатими не завдяки вільній торгівлі, а завдяки поєднанню державного втручання, протекціонізму і стратегічних інвестицій. У процесі доопрацювання та реалізації державної програми підтримки національного експорту слід враховувати висновок вченого про те, що вільна торгівля вигідна країні тільки за умови порівнянного рівня розвитку країн, які торгують, у разі великої різниці у розвитку вільна торгівля збагачує розвинену країну, вганяючи бідну все глибше в бідність.

У процесі державного регулювання особливу увагу слід приділяти покращенню структури українського експорту, в якій переважає продукція металургії та сільського господарства. У структурі експорту товарів за підсумками 2 місяців 2017 р. найбільшу частку склала продукція АПК та харчової промисловості (42,8%), продукція металургії (24,6%), машинобудування (10,5%) та мінеральні продукти (9,3%). Зростання експорту за січень-лютий 2017 р. товарів відбулося завдяки збільшенню обсягу поставок руд і

залізних концентратів (на \$186,9 млн), соняшникової олії (на \$127,5 млн), соєвих бобів (на \$120,3 млн), напівфабрикатів зі сталі (на \$109,8 млн), пшениці (на \$104,7 млн), цукру (на \$74,8 млн), ячменю (на \$45,7 млн) та чавуну (на \$36,0 млн) [1].

В науці існує пояснення взаємозв'язку між загальним економічним розвитком країни та наявністю (експортом) власної сировини. Такий феномен носить назву «ресурсне прокляття».

Проблема «прокляття ресурсів» обумовлюється нездатністю держави, що живе переважно за рахунок природних багатств, отримувати оптимальний прибуток від їх продажу і забезпечувати необхідні умови для ефективного економічного зростання [4]. Основним результатом є обмежений потенціал ефективного розвитку сучасних конкурентоспроможних виробництв експортної продукції зі значною доданою вартістю.

Іншими наслідками існування феномену «ресурсне прокляття» є [15]:

- розвиток корупції, існування якої обумовлюється бажанням отримання доступу до сировини;

- низький рівень конкурентоспроможності інших секторів економіки, що обумовлюється обмеженістю фінансування їх розвитку;

- нестабільність бюджетних надходжень від експорту сировини, що пов'язано з коливаннями світових цін і змінами геополітичної ситуації тощо.

Ресурсне прокляття не є неминучою долею всіх країн, багатих на природні ресурси, а загрожує лише тим з них, де слабкі інститути і не проводиться правильна макроекономічна політика, що дозволяє ефективно розпорядитися доходами від виробництва ресурсів [5]. Це є безумовно актуальним для сучасного етапу розвитку України. Збереження тенденції збільшення обсягів експорту сировини у довгостроковій перспективі буде знижувати рівень

конкурентоспроможності економіки нашої країни.

Сировинна структура експорту, неефективні інститути, слабка демократія, наявність корупції – все це відповідає проявам «ресурсного прокляття» в Україні.

Для запобігання подальшого посилення кризового стану економіки України, однією з причин якої є сировинна спрямованість експорту, необхідно передбачити комплекс заходів для вирішення цієї проблеми.

Держава повинна використовувати сучасні інструменти підтримки створення нових сучасних потужностей виробництва високотехнологічних товарів для реалізації на світових ринках, зокрема ринках розвинених країн.

Необхідна активна політика стимулювання зростання, що передбачає перерозподіл надлишкових експортних доходів. Для цього треба володіти розвинутою системою економічних, політичних і громадських інститутів, що забезпечитимуть прийняття рішень у процесі взаємодії держави, бізнесу та суспільства.

Важливо вже зараз переглянути пріоритети розвитку економіки від ресурсопродаючої до ресурсозберігаючої. Тобто першочерговим є розробка і впровадження реальних програм розвитку високотехнологічних виробничих комплексів, на розвиток яких повинні йти кошти від реалізації ресурсів.

Для ефективної нейтралізації «ресурсного прокляття» в експортній сфері України необхідна реалізація комплексу таких заходів з боку держави:

– підтримка створення нових та розвитку існуючих високотехнологічних галузей та/або виробництв;

– підтримка розвитку інфраструктури і сфери освіти задля забезпечення потреб розвитку сфери високотехнологічного виробництва;

– нормативно-правове та організаційне забезпечення розвитку

фінансової системи з метою оптимізації процесу формування, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів у економічній системі в цілому, та її експортній сфері;

– створення державних фондів національного добробуту для акумулювання частини доходів від продажу сировинних ресурсів з метою забезпечення прискореного розвитку високотехнологічних галузей, що може забезпечити реструктуризацію економіки країни та гарантувати стаке зростання.

Для розвитку експортоорієнтованих виробництв необхідні фінансові ресурси. Фінанси самих експортерів досить часто є вкрай обмеженими. Тому держава, принаймні на першому етапі, повинна підтримувати національних експортоорієнтованих виробників. В плані дій передбачається формування системи фінансової підтримки українських підприємств, включаючи створення Експортно-кредитного агентства.

Закон України «Про забезпечення масштабної експортної експансії українських виробників шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» від 20.12.2016 р. передбачає створення Експортно-кредитного агентства (ЕКА), визначає його основну мету та завдання, органи управління та контролю, види та порядок, регулювання, фінансування, реорганізації діяльності агентства, визначає сфери підтримки та порядок надання державної фінансової підтримки експортної діяльності тощо [16]. Законом передбачено створення агентства у формі публічного акціонерного товариства, в якому не менше 50 % статутного капіталу плюс одна акція належить державі в особі Кабінету Міністрів України. Основними завданнями діяльності ЕКА є захист українських експортерів від ризику неплатежів та фінансових втрат, пов'язаних з виконанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів); впровадження сучасних

фінансових технологій у зовнішній торгівлі та механізмів підтримки експорту шляхом страхування, перестрахування та гарантування тощо.

Проте, експерти визначають низку недоліків прийнятого Закону, з більшістю з яких безумовно можна погодитися. Певне занепокоєння викликав проект Меморандуму МВФ, де передбачалось утримання українською стороною від створення агентства в 2017 р. Законом передбачено створення ЕКА протягом шести місяців з дати прийняття Закону. На даний час головним завданням є завершення розробки плану імплементації Закону, до 15 червня 2017 р. слід утворити ЕКА, забезпечити формування його статутного капіталу, вжити заходів щодо функціонування агентства. Передбачається, що на першому етапі ЕКА буде займатись виключно страхуванням та перестрахуванням ризиків експортерів. В Експортній стратегії слід розробити механізми взаємодії Експортно-кредитного агентства України та бізнесу та визначити, які ще інститути слід включити в систему фінансової підтримки українського експорту.

В стратегії слід деталізувати та обґрунтувати джерела фінансування заходів, передбачених у проекті, оскільки фінансовим інструментам забезпечення розвитку експортного потенціалу України приділено замало уваги. Зокрема, в стратегії відсутні інструменти використання переваг державно-приватного партнерства, механізм якого активно використовується у економічно розвинутих державах.

Підвищення інноваційного рівня експортного потенціалу повинно стати пріоритетним напрямком розвитку експортної сфери. Це дозволить отримати мультиплікативний ефект, забезпечивши можливість експортувати продукцію з високою доданою вартістю, створювати додаткові робочі місця тощо.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку. Розроблений проект Експортної стратегії України є кроком з реформування сфери зовнішньоекономічної діяльності України. Однак, експортна стратегія - це сукупність правил прийняття актуальних, адекватних та ефективних рішень всіма економічними агентами-учасниками експортної діяльності задля підвищення рівня конкурентоспроможності експортного потенціалу України на міжнародному рівні. Якість та ефективність розробленої стратегії можна визначити тільки в процесі її реалізації на практиці. Тобто після затвердження Експортної стратегії слід ретельно спланувати тактичні заходи та контролювати процес їх втілення на практиці. Активна співпраця уряду України, підприємств реального сектору економіки, венчурного капіталу та науковців забезпечить розробку і впровадження нових напрямків розвитку вітчизняного експортного потенціалу. Задля отримання бажаних результатів необхідно чітко визначити права та обов'язки кожного учасника експортної діяльності, включаючи опосередкованих. Слід посилити відповідальність усіх економічних агентів за результати реалізації експортної стратегії, що є предметом подальших досліджень.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Експорт та інтернаціоналізація бізнесу. Професійний блог Олега Мирошніченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://export-ua.blogspot.com/>.
2. Кібік О.М. Організаційно-правові передумови інтенсифікації експортної діяльності в Україні / О.М. Кібік, О.П. Подцерковний, В.О. Котлубай, Ю.В. Хаймінова та ін. // Наукові праці НУ «Одеська юридична академія»: зб. наук. праць. – Одеса, 2015. – № 17. – С. 62–96.

3. Проект Експортної стратегії України (Дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EkspornaStrategiiaUkraini-DorozhniaKartaStrategichnogoPozvitkuTorgivli2017-2021>.
4. Auty R.M. Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis. London; New York: Routledge, 1993. - 272 p.
5. Баттогтох Г. Некоторые проблемы обеспеченности природными ресурсами / Г. Баттогтох [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-obespechennosti-prirodnymi-resursami>.
6. G'orecki I. Analysis of agricultural and food production in the context of global trade and enlargement of European Union. // Problemy rolnictwa S' wiatowego. – Warszawa: S G G W, P. 17-29.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера]. — М. : Фонд экон. кн. «Начала», 1997. — 634 с.
8. Ерік С. Райнерт. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні залишаються бідними. – К.: Темпора, 2014. – 444 с.
9. Верланов Ю.Ю. Передумови формування зовнішньоторговельної політики країни в контексті економічної безпеки / Ю.Ю. Верланов, А.А. Васильєв // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили. — 2009. — Т. 64. — Вип. 51. — С. 53–59.
10. Дерев'янка О.В. Експортна стратегія України за умов глобалізації світового ринку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 [Електронний ресурс] / О. В. Дерев'янка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2001. — 20 с.
11. Кутідзе Л. С. Експортний потенціал регіону: сутність, діагностика, механізми реалізації: монографія / Л. С. Кутідзе. — Запоріжжя : ЗНУ, 2011. — 318 с.
12. Управління експортним потенціалом України: монографія / А.А. Мазаракі [та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К. : КНТЕУ, 2007. — 210 с.
13. Мовчан В. Політика сприяння експорту в Україні після адміністративної реформи / В. Мовчан. — К. : ПРООН, 2012. — 43 с.
14. Навроцька Н. А. Конкурентоспроможність української економіки в умовах глобалізації / Н. А. Навроцька // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». Вип. 2, т. 1. — 2010. — С. 278–285.
15. Котлубай В.О. Розвиток стратегічних напрямів зовнішньоторговельної політики України / В.О. Котлубай // Сучасні напрямки розвитку економіки і менеджменту на підприємствах України: зб. матер. II всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 50-річчю створення факультету управління та бізнесу ХНАДУ (26 жовтня 2016 року). – Харків, ХНАДУ, 2016. - С. 549-551.
16. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту: Закон України від 20.12.2016 № 1792-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2017. - № 4. - Ст.43.